

# Pozytywizm w Polsce

Po czasach buntu i fantazji nastął okres, w którym głoszono ideał pracy, nauki i rozsądku.

## Ramy czasowe

- Początek – rok 1864 – klęska powstania styczniowego.
- Koniec – rok 1890 – umowna data początku Młodej Polski.

Rok 1890 uznawany jest za początek [modernizmu](#) – debiuty młodopolskich poetów przypieczętowały zmianę ideologii. Pozytywizm trwa jeszcze jakiś czas równoległe z Młodą Polską.

## Fazy polskiego pozytywizmu

- Faza „przedpowstaniowa” – obejmuje działalność prekursorów nowego sposobu myślenia, działających jeszcze przed powstaniem styczniowym.
- II połowa lat 70. XIX wieku – to okres rozwoju nowelistyki, która zdominowała ówczesną literaturę.
- Lata 80. XIX wieku – faza dojrzałego realizmu, szczytowa faza epoki, okres rozwoju powieści realistycznej (powstaje *Lalka* i *Nad Niemnem*).
- Lata 90. XIX wieku – schyłek epoki.

## Pozytywiści propagowali:

- ideę pracy w miejsce nierównej walki,
- ideał nauki, oświecania społeczeństwa, głosili organicyzm i pracę u podstaw – nie indywidualizm jednostki,
- praktycyzm w miejsce ideału „mierz siły na zamiary”,
- pracę na polskiej ziemi zamiast walki zbrojnej,
- utylitaryzm literatury i sztuki, równouprawnienie mniejszości narodowych,
- emancypację kobiet.

## Hasła pozytywistów

- Niech idea pracy nad polską ziemią, gospodarką oraz inwestycja w dobrobyt społeczeństwa zastąpi zrywy niepodległościowe.
- Trzeba inwestować w rozwój nauki, oświaty i kultury kraju w istniejącej sytuacji politycznej.
- Trzeba zadbać o edukacji niższych warstw społecznych.
- Kobietom należy dać możliwość zdobycia wykształcenia i wykonywania pracy zawodowej na prawach równych z prawami mężczyzn.

- Szczęście jednostek i narodu można osiągnąć przez celowy, harmonijny rozwój wszystkich stanów i grup społecznych.
- Równouprawnienie mniejszości narodowych.

## Sytuacja w Polsce

- **Jest rok 1864 – właśnie stłumiono powstanie styczniowe.** Klęska kolejnego zrywu niepodległościowego wywołała zniechęcenie do romantycznych metod walki, sprowokowała młode pokolenie do poszukiwań innych sposobów protestu przeciw zaborcom. Efektem tych poszukiwań były wielkie zmiany w kulturze: zerwano z romantycznym idealizmem, romantyczna metafizyka ustępuje miejsca materializmowi, wzniosłe idee i ubóstwienie jednostki – naukowemu planowaniu i służbie ogółowi.
- **Pozytywizm to epoka literatury społecznej i realistycznej; poezją zajmują się nieliczni.** To także czas wiary w naukę i biologiczne pojmowanie rozwoju społecznego.
- Był to też moment, w którym zaczęły kształtować się w Polsce późniejsze podziały polityczne i rozpoczęło się formowanie społeczeństwa: **powstały nowe klasy społeczne: proletariatus i inteligencja**. Pierwsza w wyniku rozwoju przemysłu i miast, druga w wyniku ubożenia szlachty, która zaczęła utrzymywać się, wykorzystując swoje wykształcenie.

## Na świecie

to okres kolejnego **etapu industrializacji**. Rozrasta się sieć coraz szybszych kolei, powstają wielkie fabryki, a wraz z nimi nowa klasa społeczna – robotnicy, którzy z czasem pełnym głosem zaczną domagać się swoich praw. Rozwija się nauka. Pojawiają się pierwsze szczepionki. Coraz bliższe jest wynalezienie nowoczesnych środków komunikacji. Rozwija się i upowszechnia prasa – czytają ją nawet najniższe warstwy społeczeństwa. Do Polski owoce postępu docierają, jak zawsze, ze sporym opóźnieniem.

## Sytuacja w zaborach

Powstanie styczniowe nie tylko wykrwawiło naród, lecz także stało się przyczyną wyjątkowych represji ze strony zaborców, nasilającej się rusyfikacji i germanizacji. Sytuacja w każdym zaborze jest nieco odmienna, ale we wszystkich równie niesprzyjająca rozwojowi życia narodowego.

- Najlepiej pod tym względem dzieje się Polakom **w zaborze austriackim**, traktowanym przez monarchię austro-węgierską jako prowincję warta eksploatacji gospodarczej, lecz niegroźną z punktu widzenia politycznego: pozwolono w niej zatem na rozwój pewnej autonomii i – ograniczonych – swobód politycznych.

- **W zaborze pruskim** od lat siedemdziesiątych trwa tzw. **Kulturkampf** – akcja mająca na celu ekspansję Niemców na ziemie polskie i stopniowe usunięcie z tego obszaru Polaków. Bezwzględna germanizacja tych ziem ma doprowadzić do całkowitego oczyszczenia ich ze śladów polskości.
- **W zaborze rosyjskim** niezwykle intensywnie prowadzona jest rusyfikacja: rosyjski staje się językiem urzędowym, represjom podlega polskie szkolnictwo. Bezpośrednio po powstaniu represje dotyczą jego uczestników i ich rodziny: obłożone kontrybucjami bądź konfiskowane są majątki szlacheckie, a ich właściciele zsyłani na Sybir. W efekcie tych działań Polacy czują się upokorzeni i nie widzą przed sobą jasnych perspektyw na przyszłość.

## Rozwój prasy

Pozytywizm w Polsce to epoka gwałtownego rozwoju prasy która stała się ważnym orężem w walce pozytywistów o propagowanie ich programu podstawowym, jak również forum wymiany poglądów zarówno między stronnictwami polityczno-społecznymi, jak i ugrupowaniami artystycznymi. Regułą było, że danej grupie sprzyjał określony periodyk. W okresie popowstaniowym jak grzyby po deszczu zaczęły się mnożyć nowe czasopisma zakładane przez formujące się ugrupowania pozytywistów.

Pozytywiści przez cały czas swojej aktywności uważali prasę za niezwykle ważny środek upowszechniania swych poglądów i do końca pozostali wierni publicystycznym formom wypowiedzi.

## Co pisano?

- Prasa przynosiła informację, zamieszczano w niej felietony, artykuły społeczno+polityczne, artykuły programowe. Powieść w odcinkach była stałym elementem każdego pisma i sposobem na przyciągnięcie prenumeratorów. Poza tym wszyscy znani pisarze byli też publicystami. Prus, Sienkiewicz, Orzeszkowa i Konopnicka bardzo często na łamach prasy zabierali głos w sprawach zupełnie nieartystycznych.
- Wraz z rozkwitem dziennikarstwa rozwinął się także bardzo ważny w owym okresie gatunek publicystyczny – felieton. Redaktorzy starali się przyciągnąć jako felietonistów najślawniejszych pisarzy: Prusa, Sienkiewicza, Krąszewskiego.
- Rozwój prasy, któremu sprzyjał postęp techniczny, nastąpił błyskawicznie i spełnił ogromną rolę w popularyzowaniu programu pozytywistów, a nawet jeśli wziąć pod uwagę drukowane w odcinkach powieści – w poczytności literatury.

Ideale te prezentowano i propagowano w publicystyce i literaturze.

## Zabór rosyjski

„kurierki”:

- *Kurier Codzienny*
- *Kurier Warszawski*

- *Kurier Poranny*

Pisma konserwatywne:

- *Biblioteka Warszawska*
- *Tygodnik Ilustrowany*

pisma młodych:

- *Ateneum*
- *Niwa*
- *Przegląd Tygodniowy*

### Zabór austriacki

- *Czas*
- *Gazeta Lwowska*
- *Przegląd Lwowski*
- *Przegląd Polski*

### Zabór pruski

- *Tygodnik Wielkopolski*

### Nowele pozytywizmu

Druga połowa lat siedemdziesiątych XIX wieku to złoty okres polskiej nowelistyki. Nowela okazała się gatunkiem świetnym do tego, by wzruszać, pokazywać, pouczać i propagować.

Nowela to krótki utwór napisany prozą, z reguły jednowątkowy, pozbawiony komentarzy, dygresji, opisów, z wyraźną puentą. Podczas kolejnych zakrętów akcji ważną rolę odgrywa wybrany motyw, często figurujący w tytule (*Katarynka*, *Kamizelka*, *Dym*).

Klasyczna nowela, skomponowana zgodnie z tzw. teorią sokoła, wywodzi się z *Dekameronu* Boccaccia; określenie teoria sokoła wiąże się z jedną z nowel tego cyklu, zatytułowaną *Sokół*.

Noweliści pozytywizmu wykraczają poza konwencję klasyczną, dokonując eksperymentów w zakresie kompozycji; przykładem – antropomorfizacja lasu w *Gloria victis* czy rozbudowana fabuła w *Powracającej fali*.

### Tematyka nowel

- Niedola dzieci, zwłaszcza wiejskich lub ze środowiska miejskiej biedoty, często utalentowanych, lecz niedopatrzonych, traktowanych okrutnie (*Antek* i *Katarynka* Prusa, *Janko Muzykant* Sienkiewicza, *Dobra pani* i *Tadeusz* Orzeszkowej, *Nasza szkapka* Konopnickiej).

- Postulat scjentyzmu, pracy u podstaw, czyli oświecania, nauczania wsi, niższych warstw społecznych (*Antek Prusa*, *Janko Muzykant* i [Szkice węglem](#) Sienkiewicza).
- Problematyka moralna (w [Powracającej fali](#) Prusa zarysowana szczególnie mocno jako teoria krzywdy, która, wyrządzona drugiemu człowiekowi, powraca niczym tytułowa fala).
- Tematyka patriotyczna (*A... B... C... Orzeszkowej*; [Gloria victis](#) Orzeszkowej – echo powstania styczniowego, walki i tragedii jego bohaterów).
- Nierówność społeczna i jej bolesne konsekwencje (*Szkice węglem* Sienkiewicza, [Kamizelka](#), *Katarynka*, *Powracająca fala* Prusa).
- Problem żydowski ([Mendel Gdański](#) Konopnickiej: historia Mendla, który czuł się Polakiem, ale ze strony Polaków doznał krzywdy, doświadczył dyskryminacji, ma być przykładem, przestrogą i wołaniem o równouprawnienie mniejszości narodowej).

## Poezja

### [Adam Asnyk](#)

- Motyw powstania styczniowego: poemat *Sen grobów*.
- Liryka bólu istnienia: *Prośba*.
- Liryka miłosna (piewca niespełnionej miłości): *Między nami nic nie było*.
- Nurt refleksyjno-filozoficzny: cykl trzydziestu sonetów *Nad głębiami*.
- Wiersze manifesty: *Daremne żale*, [Do młodych](#) (opozycja przeszłość – przyszłość).  
Uroda Tatr: cykl *W Tatrach*.

### [Maria Konopnicka](#)

- Wiersze stylizowane na pieśni ludowe: *Na fujarce*, *Po rosie*.
- Poetyckie ilustracje z życia biedoty: *Wolny najmita*, *Jaś nie doczekał*.
- Utwory patriotyczne: [Rota](#), [Contra spem spero](#).
- Nurt liryki intymnej: *Kubek*.

## Centra epoki to:

### Warszawa

Niekwestionowana stolica pozytywizmu – zwanego zresztą też pozytywizmem warszawskim.

- Tu działają najważniejsi teoretycy epoki, rozgrywa się życie kulturalne, samo miasto jest bohaterem prozy tych czasów. Tu ukazują się najważniejsze ówczesne czasopisma.
- Tu też działają grupujący się wokół tych pism najślynniejsi pisarze i publicyści epoki: Orzeszkowa, Konopnicka, Prus, Sienkiewicz, Świętochowski.

## Kraków

Tu działa konserwatywne ugrupowanie tak zwanych stańczyków – między innymi Józef Szujski, Stanisław Tarnowski i Stanisław Koźmian – liberalni konserwatyści głoszący sprzeciw wobec romantyzmu i idei powstania oraz politykę lojalnego umiaru wobec władz zaborczych.

## Nowa grupa społeczna – „wysadzeni z siodła”.

Wysadzony z siodła to tytuł wydanej w roku 1890 powieści Antoniego Sygietyńskiego, opowiadającej dzieje powstańca z roku 1863, który po powrocie z zesłania, pozbawiony majątku, stopniowo spada w hierarchii społecznej, aż w końcu musi się zadowolić posesją służącego. Dość szybko tytuł powieści stał się powszechnym określeniem przedstawicieli zdeklasowanej szlachty – tych, którzy po powstaniu styczniowym utracili majątki i w tej zupełnie nowej dla siebie sytuacji zmuszeni byli poszukać zajęcia dającego utrzymanie.

## Pozytywizm – zestawienie

### Powieści

- **Henryk Sienkiewicz**  
*Quo vadis, Trylogia, Krzyżacy, Rodzina Połanieckich;*
- **Bolesław Prus**  
*Lalka, Emancypantki, Anielka, Placówka, Faraon;*
- **Eliza Orzeszkowa**  
*Nad Niemnem, Marta, Pan Graba, Meir Ezofowicz*

### Nowele

- **Henryk Sienkiewicz**  
*Szkice węglem, Janko Muzykant, Latarnik;*
- **Bolesław Prus**  
*Antek, Katarynka, Kamizelka;*
- **Eliza Orzeszkowa**  
*Dobra pani, A... B... C..., Tadeusz, Gloria victis;*
- **Maria Konopnicka**  
*Mendel Gdański, Banasiowa, Nasza szkapa.*

### Poezja

- **Adam Asnyk**  
*Sen grobów, Prośba, Między nami nic nie było, cykl Nad głębiami, Daremne żale, [Do młodych](#), Przeminał czas, cykl W Tatrach;*
- **Maria Konopnicka**  
*Na fujarce, Po rosie, Wolny najmita, Jaś nie doczekał, [Rota](#), [Contra spem spero](#), Kubek*

#### **Publicystyka** (przykłady wypowiedzi)

- **Aleksander Świętochowski**  
*My i wy, cykl artykułów Praca u podstaw (razem z L. Mikulskim), Poszanowanie pracy;*
- **Piotr Chmielowski**  
*Utylitaryzm w literaturze, Pozytywizm i pozytywiści;*
- **Bolesław Prus**  
*Szkic programu w obecnych warunkach rozwoju społeczeństwa;*
- **Eliza Orzeszkowa**  
*Kilka uwag nad powieścią, Kilka słów o kobietach.*